

Umumiy Va Maxsus Qobiliyatlarni Rivojlanishida Individual Psixologik Hususiyatlar

Pardaqulov Norbek Pardaqulovich¹, Azamatova Zarinabonu Nuriddin qizi²

Annotatsiya: Mazkur maqola shaxs qobiliyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganib, insonning muayyan faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilaydigan qobiliyatlari, ularni amalga oshirishning o'ziga xos moyillik va ularning rivojlanishini, umumiy va maxsus qobiliyatlarni rivojlanishida individual yondoshuvning ahamiyatini o'rganib tahlil qilish, o'z oldiga zarur maqsadlarni qo'ya olish kabi muhim masalalarga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: shaxs, qobiliyat, idrok, xotira, fikrlash, tasavvur, intellektual, kontsentratsiya, individual psixologik hususiyat.

Psixologiyadagi qobiliyat va iqtidor mavzusi ko'plab psixologlar tomonidan faol rivojlanishiga qaramay, haligacha hal qilinmagan va to'liq tushunilmagan savollarni qoldiradi. Hozirgi vaqtda qobiliyatlarning ko'plab turli xil nazariyalari mavjud bo'lib, ular ba'zan bir-biriga zid keladi. Masalan, ba'zi adabiy manbalarda iqtidor, iste'dod, daho tushunchalarining o'zaro munosabati haqidagi savollarda o'ta qarama-qarshi fikrlar uchraydi. Ko'pgina ilmiy asar mualliflari qobiliyat va iste'dod tushunchalarini ma'no jihatidan bir-biridan ajratilmagan sinonim sifatida talqin qiladilar va daho qobiliyat yoki iste'dodning namoyon bo'lishining eng yuqori darajasi deb hisoblanadi.

Ba'zi olimlar qobiliyatlar butunlay biologik jihatdan aniqlangan fenomen va ularning namoyon bo'lishi butunlay irsiyatga, genetik fondga bog'liq deb hisoblashadi. Ta'lim va tarbiya jihatidan bu nuqtai nazarga amal qilgan olimlarning fikriga ko'ra, qobiliyatlarning namoyon bo'lish jarayonini tezlashtirishi mumkin, ammo pedagogik ta'sirsiz ham ular, albatta, o'zini namoyon qiladi.

Boshqalar, qobiliyatlar faqat bir nechta omillar majmuasi mavjud bo'lganda namoyon bo'lishi mumkin, deb hisoblashadi, ular orasida ma'lum bir faoliyat turiga genetik moyillik, ushbu qobiliyatga sezgir bo'lgan davrda ma'lum maxsus yaratilgan yoki tasodifiy sharoitlar mavjudligi, mashaqqatli va bu faoliyat yo'nalishida uzoq vaqt ishlash- inson qobiliyatlaridir deb ta'kidlashadi.

Shaxsning individual xususiyatlarining markaziy momenti uning qobiliyatlari bo'lib, u shaxsiyatning shakllanishini belgilaydigan va uning individualligining yorqinlik darajasini belgilaydigan qobiliyatdir.

Imkoniyatlar-bu insonning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabati jarayonida shakllanadigan ichki sharoitlardir.

“Insonni boshqa tirik mavjudotlardan ajratib turuvchi qobiliyatlar uning tabiatini tashkil etadi, lekin inson tabiatining o'zi tarix mahsulidir”, deb yozgan edi S.L. Rubinshteyn. Inson tabiati jarayonda shakllanadi va o'zgaradi tarixiy rivojlanish inson faoliyati natijasida intellektual qobiliyatlar tabiatni o'zgartirib, shaxs uni anglagan, badiiy, musiqiy va boshqalar sifatida shakllangan san'atning turli turlari rivojlanishi bilan birga shakllandi.

"Qobiliyat" tushunchasi uchta asosiy xususiyatni o'z ichiga oladi:

- Qobiliyatlar deganda bir shaxsni boshqasidan ajratib turuvchi individual psixologik xususiyatlar tushuniladi. Bu hislar va idrok, xotira, fikrlash, tasavvur, his-tuyg'ular va iroda, munosabatlar va vosita reaksiyalarining xususiyatlari va boshqalar.

¹ Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

² Qarshi davlat universiteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

- Qobiliyatlar umuman individual xususiyatlar deb nomlanmaydi, balki faqat faoliyat yoki ko'plab faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlardir. Faoliyat va munosabatlarning xilma-xilligi mavjud bo'lib, ularning har biri uni etarlicha yuqori darajada amalga oshirish uchun ma'lum qobiliyatlarni talab qiladi. Shak-shubhasiz kishilarning individual xususiyatlari bo'lgan jahldorlik, letargiya, befarqlik kabi xususiyatlar odatda qobiliyat deb nomlanmaydi, chunki ular har qanday faoliyatning muvaffaqiyati uchun shart sifatida qaralmaydi.
- Qobiliyatlar deganda shaxsning mavjud ko'nikmalari, qobiliyatlari yoki bilimlari bilan cheklanib qolmasdan, balki ushbu bilim va ko'nikmalarni egallashning qulayligi va tezligini tushuntira oladigan individual xususiyatlar tushuniladi.
- Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi ta'rifni olish mumkin.

Qobiliyatlar - bu faoliyat talablariga javob beradigan va uni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti bo'lgan shaxsning shunday individual psixologik xususiyatlaridir.

Qobiliyatlarning ko'plab tasniflari mavjud. Ko'pincha qobiliyatlar umumiy va maxsus qobiliyatlarga bo'linadi, ular o'z navbatida nazariy va amaliy, o'quv va ijodiy, mavzu va shaxslararo tasniflanishi ham mumkin.

Maxsus qobiliyatlar - bu faqat muayyan faoliyat turlarida (san'at, musiqa, matematika va boshqalar) o'zini namoyon qiladigan qobiliyatlar.

Umumiy qobiliyatlar inson faoliyatining barcha turlarida (aqliy qobiliyatlar, rivojlangan qo'l harakat qobiliyatlari, xotira va boshqalar) namoyon bo'ladigan qobiliyatlardir.

Shuning uchun inson qobiliyatlarini maxsus va umumiyga bo'lish mumkin.

Umumiy va maxsus qobiliyatlarning turlari

Umumiy qobiliyatlar	Maxsus qobiliyatlar
Ruhiy	Musiqiy
Kommunikativ	Adabiy
Ijodiy	San'at
Xotira	Matematika va boshqalar

Umumiy qobiliyatlarga inson faoliyatining turli sohalarida muvaffaqiyatiga bog'liq bo'lgan qobiliyatlar kiradi. Bularga xotira, diqqat, konsentratsiya kabi aqliy jarayonlarning tezligi va o'ziga xosligini aks ettiruvchi qobiliyatlar kiradi. Umumiy qobiliyatlar umumiy muvofiqlashtirish va harakatlarning aniqligi, nutq funktsiyasining o'ziga xos xususiyatlari va boshqalar kiradi. Shunday qilib, umumiy qobiliyatlar ko'pchilik uchun umumiy bo'lgan qobiliyatlar deb tushuniladi.

Insonning muayyan faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilaydigan qobiliyatlari, ularni amalga oshirishda o'ziga xos moyillik va ularning rivojlanishini talab qiladi. Bunday qobiliyatlarga musiqa, matematik, lingvistik, texnik, adabiy, badiiy va sport kiradi. Shuningdek, insonning umumiy qobiliyatlari qatoriga, yaxshi sabablarga ko'ra, aloqa qobiliyatlarini kiritish mumkin. Bu qobiliyatlar ijtimoiy jihatdan shartlangan. Ular insonda uning butun hayoti davomida jamiyat bilan ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanadi. Bu qobiliyatlar guruhi bo'lmasa, odamning o'z turi orasida yashashi juda qiyin bo'lar edi. Masalan, muloqot vositasi sifatida nutq malakalarini egallamasdan, jamiyatda moslashish qobiliyatisiz odamning normal hayoti va aqliy rivojlanishi mumkin bo'lmaydi. Insonda bunday qobiliyatlarning yo'qligi uning biologik mavjudotdan ijtimoiy mavjudotga aylanishiga engib bo'lmaydigan to'siq bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, albatta, insonda umumiy qobiliyatlarning mavjudligi maxsus qobiliyatlarning rivojlanishini istisno etmaydi, aksincha, ularning rivojlanishi uchun yaxshi asos bo'lib xizmat qiladi. Qobiliyatlar muammosini tadqiq qiluvchilarning aksariyati umumiy va maxsus qobiliyatlar bir-biriga zid emas yoki bir-birini istisno etmaydi, balki birgalikda mavjud bo'lib, bir-birini to'ldiradigan va boyitadigan vosita degan fikrga qo'shiladi. Masalan, turli cholg'u asboblari chalishni o'zlashtirish

uchun musiqaga quloq, ritm tuyg'usi, musiqiylik kabi maxsus qobiliyatlardan tashqari, yaxshi xotira, harakatlarni muvofiqlashtirish, yuqori saviya kabi umumiy qobiliyatlarga ham ega bo'lish zarur. Bundan tashqari, sanab o'tilgan umumiy qobiliyatlarsiz, kasbni yuqori darajada o'zlashtirish mumkin emas. Shuningdek, ba'zi hollarda yuqori darajada rivojlangan umumiy qobiliyatlar muayyan aniq faoliyat uchun maxsus qobiliyat sifatida harakat qilishi mumkin. Ko'pincha, insonda umumiy qobiliyatlarning yuqori darajasining mavjudligi har qanday faoliyat turi uchun maxsus qobiliyatlar majmuasida ba'zi etishmayotgan elementlarni qoplashi mumkin.

Qobiliyatlar sohasidagi tadqiqotlarni tavsiflovchi o'rganilgan materiallarga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- Qobiliyatlar har qanday faoliyatda yuqori natijalarga erishish imkoniyatini beruvchi shaxsning individual psixofiziologik xususiyatlari majmuasidir.
- Jamiyatda har qanday faoliyat va hayotni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan umumiy qobiliyatlar va muayyan faoliyatga xos bo'lgan maxsus qobiliyatlar mavjud.
- Qobiliyat faqat faoliyat jarayonida rivojlanishi mumkin.
- Faoliyatning ma'lum bir turiga moyillikka ega bo'lish bu muvaffaqiyatni kafolatlamaydi, balki qobiliyatni rivojlantirishning zaruriy shartidir.

Qobiliyat faqat inson faoliyati va rivojlanishi jarayonida mavjud bo'lishi mumkin. Agar u foydalanishni to'xtatsa, u yo'qoladi. Qobiliyatlar tug'ma asosga ega bo'lgan umrbod ta'limdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
4. Атаева Н., Расулова Ф., Хасанов С. Умумий педагогика. 1-китоб – Т., 2011
5. Атаева Н., Салаева М., Хасанов С. Умумий педагогика. 2-китоб – Т., 2013
6. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М., Аспект Пресс, 2002.
7. Теплов Б. М. Избранные труды: в 2-х т. М.: Педагогика, 1985.
8. Теплов Б.М. Способности и одаренность: Психология индивидуальных различий. М.: изд-во Московского Университета, 1982 .

